

Vychovatelé, nebo dozorcí? Co adolescenti v dětském domově skutečně potřebují ve vztahu s vychovatelem

Caregivers or wardens? What adolescents in children's homes truly need in their relationship with a caregiver

VERONIKA MALÍNKOVÁ*

Katedra psychologie FF UP, Křížkovského 10, 779 00 Olomouc, Česká republika, mu.veru@gmail.com

MARTIN DOLEJŠ

Katedra psychologie FF UP, Křížkovského 10, 779 00 Olomouc, Česká republika, martin.dolejs@upol.cz

Abstrakt: V článku představujeme vybrané výsledky kvalitativního výzkumu zaměřeného na adolescenty v dětských domovech a na jejich vnímání psychologické a sociální opory poskytované okolím. Konkrétně se zaměřujeme na vychovatele, kteří byli nejčastěji zmiňováni jako poskytovatelé praktické opory, méně často emocionální, a celkově se ukázali jako důležití činitelé ovlivňující celkovou spokojenost adolescentů v tomto prostředí. Pojmenováváme vlastnosti a schopnosti oblíbených a neoblíbených vychovatelů z pohledu těchto dospívajících. Nastiňujeme pohled odborníků na problematiku vztahu adolescent–vychovatel. Tyto závěry vychází z celkově deseti polostrukturovaných interview realizovaných s dospívajícími ve věku 15–20 let pocházejícími z šesti dětských domovů v ČR a ze dvou polostrukturovaných interview vedených se dvěma odborníky z oblasti duševního zdraví – psychologkou a terapeutem. Zpracování získaných dat proběhlo formou tematické analýzy. Zjistili jsme, že praktická sociální opora je u adolescentů většinou dobře zajištěna, zatímco emocionální opora méně. Odborná psychologická opora je poskytována spíše výjimečně, přičemž ji často provázejí předsudky či negativní zkušenosti dospívajících.

Klíčová slova: vychovatel; adolescent; dětský domov; sociální opora

Abstract: In this article, we present selected findings from a qualitative study focused on adolescents in children's homes and their perception of psychological and social support provided by their environment. Specifically, we examine caregivers, who were most frequently mentioned as providers of practical support, less often emotional support, and who overall emerged as key figures influencing the overall well-being of adolescents in this setting. We identify the traits and abilities of both favored and unfavored caregivers from the perspective of these adolescents. Additionally, we outline experts' views on the dynamics of the adolescent-caregiver relationship. These conclusions are based on a total of ten semi-structured interviews conducted with adolescents aged 15–20 from six children's homes in the Czech Republic, as well as two semi-structured interviews with mental health professionals—a psychologist and a therapist. The collected data were analyzed using thematic analysis. We found that practical social support is generally well provided for adolescents, whereas emotional support is less so, and professional psychological support is offered only rarely, often accompanied by prejudices or negative experiences of adolescents.

Keywords: caregiver; adolescent; children's home; social support

1 Úvod

Vychovatelé v dětských domovech se v současné době mohou nacházet v nelehké situaci, kdy kniha *Nebud' p*ča aneb jak (ne)pracovat s dětmi* (Morávek, 2023) poukázala na nepřipustné praktiky některých vychovatelů v těchto zařízeních. Rovněž byl v kinech uveden film *Amerikánka* (Tauš, 2024), který také nepředstavil dětské domovy a jejich zaměstnance právě v příznivém světle. Je důležité si uvědomit, že mezi vychovateli najdeme nejen ty, kteří selhávají, nebo naopak vynikají svou empatií a profesionalitou, ale většinou spíše ty, kteří

se nacházejí někde na kontinuu mezi těmito dvěma extrémy. Co odlišuje vychovatele nacházející se na pozitivní straně tohoto spektra, tedy ty, kteří dokážou adolescentům v dětských domovech poskytnout praktickou i emocionální oporu, od těch méně oblíbených až nenáviděných, kteří se stávají spíše přítěží? Na tuto otázku jsme našli odpověď v našem výzkumu, který se zaměřoval na názory adolescentů na jejich dětský domov, jeho slabiny a silné stránky; zjišťovali jsme, v jakých situacích si adolescenti říkají o pomoc a komu, co jim konkrétně pomáhá a co pro ně opora představuje.

V neposlední řadě nás zajímaly zkušenosti adolescentů s odborníky na duševní zdraví – psychology, psychiatry a psychoterapeuty –, zkušenosti s pobyty v psychiatrických nemocnicích a jejich názory na medikaci. Nakonec jsme se soustředili na oblast emocí a na identifikaci činností a potřeb, které se v souvislosti s vybranými emocemi u adolescentů objevují. Výzkum jsme doplnili o dva rozhovory s odborníky – s psychologkou zaměstnanou v dětském domově a s terapeutem, který s dětmi z dětských domovů pracuje externě. Zjišťovali jsme, jak tito odborníci nahlíží na již zmíněné oblasti týkající se psychologické a sociální opory.

Dětský domov patří mezi zařízení určená pro výkon ústavní a ochranné výchovy, pobyt v těchto institucích bývá nařízen soudem v případech, kdy je z různých důvodů vážně ohrožen zdravý vývoj dítěte (jeho výchova, tělesný nebo duševní stav) nebo rodiče nejsou schopni zajistit jeho výchovu. V běžném *dětském domově* žijí děti ve věku 3–18 let (v případě, že studují, lze dobu pobytu prodloužit až do 26 let) s nařízenou ústavní výchovou, případně nezletilé matky a jejich děti. Tyto děti nemají závažné poruchy chování a docházejí do škol mimo zařízení. Rodinné skupiny jsou tvořeny nejméně šesti a nejvíce osmi dětmi (zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních, 2002).

V dětských domovech se setkáváme s dospívajícími, kteří mohou čelit různým emocionálním a behaviorálním výzvám v důsledku traumat, zanedbávání či jiných nepříznivých životních okolností. V této citlivé fázi jejich života je důležité, aby vnímali oporu ze strany osob, které je obklopují, ať už se jedná o vychovatele, učitele, trenéry, nebo jejich vrstevníky. Psychologové a terapeuti jim zase mohou poskytnout prostor, ve kterém zažijí přijetí, oporu při zvládání obtížných situací, podporu ve vyjádření svých emocí a při hledání identity. Když vezmeme v úvahu teorii připoutání od Bowlbyho (2023) a dopady nejisté vazby do budoucnosti nebo následky neuspokojování základních psychických potřeb dle Matějčka (2009), nepřekvapí nás, že navazování vztahů bude pro tyto děti i dospívající pravděpodobně náročnější disciplínou než pro jejich vrstevníky z běžných, zdravě fungujících rodin. Přirozeně se adolescenti mohou potýkat se silnými emocemi a s nároky spojenými s dospíváním, jak se podrobněji rozepisuje např. Pöthe (2022, s. 152): „*nevyřešené úkoly z předchozích vývojových období se najednou aktualizují a vracejí se v plné síle.*“ My si můžeme domýšlet, jak tato předchozí vývojová období vypadala u dětí, které musely být z rodin odebrány. Například bouřlivější dospívání v méně chápajícím prostředí může u dospívajícího vzbuzovat pocity a emoce, s nimiž se může jen obtížně potýkat. Proto vnímáme jako klíčové posílení sociální opory dospívajících v dětských domovech a zajištění přístupu k odborné psychologické opoře. Vychovatelé by měli být schopni vytvořit

bezpečné a podporující prostředí, ve kterém se dospívající budou cítit přijímaní a respektovaní.

Z výše uvedeného je patrné, že jedním ze základních faktorů ovlivňujících všechny zkoumané oblasti jsou vychovatelé. Jejich přístup, způsob komunikace a schopnost nabízet a poskytovat emoční i praktickou oporu mají významný dopad nejen na celkovou spokojenost adolescentů v dětském domově, ale také na jejich ochotu vyhledávat pomoc nebo na schopnost zvládat své emoce.

2 Metodologie

Hlavním cílem výzkumu bylo zjistit, jak dospívající žijící v dětských domovech vnímají psychologickou a sociální oporu, které se jim v zařízení i mimo něj dostává. Kompletní výzkum má smíšený design (Creswell, 2015), klíčové metody tohoto šetření mají kvalitativní charakter. Pro zvýšení platnosti a spolehlivosti výzkumných zjištění jsme využili techniku triangulace, kterou Miovský (2006) popisuje jako sledování zkoumaného jevu za využití tří nebo více zdrojů dat, různých úhlů pohledu, měření, postojů či výzkumníků. Cílem je minimalizace vzniku případných zkreslení, která se mohou v průběhu výzkumu objevit.

Výběr hlavního výzkumného souboru byl záměrný přes instituce. Účastníci byli osloveni postupně, dokud jsme nedocílili teoretické saturace, která nastala při počtu deseti osob. Nám známé účastníky jsme kontaktovali přes sociální sítě, šest dalších bylo osloveno prostřednictvím pracovníků zařízení (Miovský, 2006).

Data jsme získali prostřednictvím polostrukturovaných interview (Hendl, 2023), účastníky jsme požádali také o jednu kresbu a o vyplnění námi vytvořeného obrazce, který jsme nazvali „kruh sociální opory“. Základní šablona pro rozhovor byla tvořena čtyřmi hlavními okruhy s 25 základními otázkami:

- *dětský domov* – obsahoval sedm otázek a pokyn ke kresbě koláčového grafu, který měl znázorňovat poměr mezi dobrými (oranžová/červená barva), neutrálními (modrá barva) a špatnými (černá barva) vztahy účastníka výzkumu v dětském domově;
- *sociální opora* – obsahoval sedm základních otázek a instrukce k vyplnění kruhu sociální opory, obrázku, kde účastníci měli za úkol představit si, že jsou středem kruhu, a doplnit druhé osoby, které jim jsou oporou – čím blíže ke středu, tedy k nim, tím konkrétnějšího jedince považují za větší oporu;
- *odborná psychologická opora* – čtyři otázky a další na ně navazující;
- *emoce* – sedm základních otázek a další na ně navazující.

V první fázi byl uskutečněn jeden pilotní rozhovor, na jehož základě jsme následně upravili pořadí otázek a pro účastníky citlivější otázky (konkrétně týkající se

okruhu *sociální opora*) jsme posunuli doprostřed rozhovoru. I tento pilotní rozhovor se stal součástí analýzy. Během dotazování jsme se s některými účastníky detailněji zaměřovali na určité oblasti a případně jsme navazovali na nově se objevující témata, ale stále jsme měli na paměti osnovu našeho rozhovoru, ke které jsme se průběžně vraceli. Na konci rozhovorů jsme se účastníků ptali, zda by ještě chtěli zmínit cokoliv důležitého, co nebylo řečeno, a vybízeli jsme je k reflexi samotného rozhovoru. Všechny rozhovory proběhly osobně, většinou v příslušném dětském domově. Výjimkou byly tři rozhovory, které se uskutečnily na dobrovolnickém táboře pro děti z dětských domovů. Rozhovory jsme nahrávali prostřednictvím záznamové aplikace v mobilním telefonu.

V druhé fázi jsme absolvovali postupně dva rozhovory, nejprve s psychologkou, poté s terapeutem. Osnova rozhovoru s odborníky původně obsahovala shodně 22 různých otázek. Obsahově jsme se zaměřovali na stejné okruhy jako u dospívajících. V průběhu šetření se však ukázalo, že vzhledem k povaze jednotlivých otázek by dle terapeuta došlo k porušení mlčenlivosti. Náplň tohoto rozhovoru byla tedy aktualizována a rozhovor byl změněn na nestrukturovaný. I přes tuto komplikaci nám daný rozhovor přinesl důležitá data. S psychologkou proběhl rozhovor přímo v budově dětského domova. S terapeutem jsme se spojili přes videohovor online. Rozhovory byly rovněž nahrávány prostřednictvím záznamové aplikace v mobilním telefonu. Pro zkoumání obsahu rozhovorů s dospívajícími jsme využili tematickou analýzu (Braun & Clarke, 2006). Následně byla data systematicky prozkoumána a kódována s cílem identifikovat klíčová témata. Proces analýzy byl prováděn v programu *Atlas.ti*, který nám usnadnil kódování a organizaci dat. Procházeli jsme postupně jeden rozhovor po druhém a jednotlivým úryvkům jsme přiřazovali kódy na základě relevance k daným tématům. Po prvním kódování následovala revize, během které jsme kódy kontrolovali a upravovali podle potřeby. Následně jsme zkoumali vztahy mezi jednotlivými kódy pomocí síťových grafů. Po dokončení kódování jsme také sledovali frekvenci jednotlivých kódů a jejich rozložení v datech. Analýza výsledků činnosti, která zahrnovala kruh sociální opory a ručně tvořené koláčové grafy, probíhala pomocí vizuálního porovnávání obrázků mezi sebou a srovnávání s výpověďmi jednotlivých adolescentů. Koláčový graf jsme vždy rozdělili na osm částí a vytvořili jsme odhady procentuálního zastoupení jednotlivých částí grafu. Následně jsme vypočítali průměrný počet procent pro každou kategorii. Analýza rozhovorů s odborníky byla provedena bez využití programu *Atlas.ti*, v datech jsme hledali stejná témata jako u adolescentů, abychom je později mohli vzájemně propojit a porovnat. Výzkumu se účastnilo deset adolescentů pocházejících celkem ze šesti dětských domovů z různých velkých měst

nebo obcí ČR. Nejnižší věkovou hranici jsme pro účely našeho šetření stanovili na 15 let a nejvyšší na 20 let (viz následující **tab. 1**).

Tab. 1 Věkové rozložení dospívajících

Pohlaví	N	$\bar{x}$	M	Min.	Max.	SD
Chlapci	7	16,20	15	15	20	1,98
Dívky	3	18,60	–	17	20	1,53
Celkem	10	17	16,50	15	20	2,11

Pozn.: N – počet, $\bar{x}$ – průměr, M – medián, Min. – minimum, Max. – maximum, SD – směrodatná odchylka

Druhý výzkumný soubor zahrnoval dva odborníky, kteří byli vybráni formou příležitostného výběru a kontaktování prostřednictvím e-mailu. Jednalo se o ženu a muže: psychologku s terapeutickým výcvikem, která má bohaté zkušenosti s odbornými aktivitami v dětském domově a pracuje na tři čtvrtě úvazku, a dále s psychoterapeutem, který má zkušenost s klienty dětských domovů jako externista. V našem textu bude zkráceně označován jako „terapeut“.

V rámci výzkumu jsme se řídili nařízením GDPR, které stanovuje pravidla pro anonymizaci a ochranu osobních údajů účastníků. Zároveň jsme dodržovali etický kodex Evropské federace psychologických asociací (EFPA), která klade důraz na důvěrnost informací a etické zacházení s daty. Tyto zásady jsme aplikovali s cílem zajistit ochranu identity účastníků a transparentnost výzkumu. Před započítím jakýchkoli výzkumných činností jsme se ujistili, že všichni účastníci a ředitelé jednotlivých zařízení poskytlí informovaný souhlas s účastí ve studii.

3 Výsledky

Z výsledků vyplynulo, že vychovatelé mohou mít zásadní vliv na to, jak se adolescenti v dětských domovech cítí. Na základě odpovědí dospívajících jsme rozlišili vlastnosti a činnosti, jež si spojují s vychovatelem, kterého pravděpodobně budou mít rádi a budou ho respektovat – takového vychovatele jsme označili jako *oblíbeného*. Vychovatele s opačným hodnocením jsme označili jako *neoblíbený*.

Oblíbený vychovatel věnuje dospívajícímu dostatečný čas, pozornost a zájem, což zahrnuje nejen fyzickou přítomnost, ale především opravdovou angažovanost v každodenních interakcích. V základu je pro adolescenty důležité, aby vychovateli mohli důvěřovat, v opačném případě se uzavírají do sebe a vztah zůstává pouze na formální úrovni bez hlubšího emocionálního propojení. Jako zásadní se jeví emoční zralost a dostupnost vychovatele. Oblíbený vychovatel je pečující, trpělivý, empatický a pozitivně naladěný, je citlivý vůči potřebám a emocionálnímu rozpoložení dospívajícího.

Dospívající potřebuje cítit, že je slyšen, chápán a že jeho pocity jsou respektovány. Důležitou vlastností vychovatele je tedy schopnost naslouchat, aniž by dospívajícího hodnotil či odsuzoval. Dospívající s ním tak může sdílet své myšlenky, strachy i radosti. Někteří dospívající oceňují i fyzický kontakt, například objetí, který vnímají také jako důležitou formu podpory. Oblíbený vychovatel aktivně podporuje rozvoj adolescenta, pomáhá mu zvládat obtížné situace a motivuje jej k učení. Tato podpora se projevuje nejen ve formě praktických rad, ale i prostřednictvím zájmu o úspěchy a starosti dospívajícího. Další podstatnou vlastností oblíbeného vychovatele je podle adolescentů schopnost být spravedlivý a autentický. Takový vychovatel jedná na rovinu a zachovává si konzistentní přístup. Dospívající rovněž oceňují, pokud vychovatel dokáže uznat vlastní chybu, omluvit se a sám odpustit druhým. Adolescenti si také váží vychovatelů, kteří s nimi sdílí vlastní životní zkušenosti a „přešlapy“ a jsou jim příkladem.

Nejčastějším prohrěškem **neoblíbeného vychovatele** je nadměrné sdílení důvěrných informací o adolescentech s dalšími zaměstnanci nebo s jinými osobami v dětském domově, a to i v prostorách, které nejsou pro důvěrné rozhovory vhodné (např. chodby, společné prostory). Osm účastníků z deseti popsalo různými slovy tuto téměř totožnou zkušenost a z ní vyplývající nechuť k opakovanému sdílení důvěrných informací či jinak emočně významných témat s vychovateli. To znamená, že všechny dětské domovy, odkud pocházeli účastníci našeho výzkumu, se s tímto problémem v určité míře potýkají. Neoblíbený vychovatel je emočně nezúčastněný a duchem nepřítomný, jak výstižně popsal Vojta: „(...) *nevím, jak to říct, těžko se to říká, přijde mi, že už si uvědomuju, že oni jsou tady jen od toho, aby nás hlídali, a my jsme, jako kdybychom byli na bytě, a tedka to hodně přeženu, jo, to je něco, jako bysme byli v domě a oni byli na kamerách a sepisovali tu aktivitu, co my děláme, jakoby tu ani nebyli, jakoby ta vychovatelská místnost tady byla zamčená, zavřená, jakoby tu vůbec nebyla, ale odněkud se koukají kamery a sepisuje se to, ale to hodně přeháním, kamery tu nejsou.*“ Neoblíbený vychovatel se o dospívajícího nezajímá, aktivně se mu nevěnuje, čas tráví na vychovatelně. Takové chování vnímají dospívající jako nezodpovědné a potenciálně ohrožující bezpečí mladších dětí. Účastníci také popsali situace, kdy vychovatelé, kteří by měli řešit jejich školní záležitosti a osobní problémy, o nich neměli žádné povědomí. Neoblíbení vychovatelé tráví příliš času administrativními úkoly, někteří účastníci kritizovali, že vychovatelé zapisují do knihy aktivity, které s nimi ve skutečnosti neprováděli. Neoblíbený vychovatel má nerovný přístup, je nespravedlivý. Dospívajícím se nelíbí, když se vychovatel povyšuje: „*Já jsem vychovatel, tak já mluvím pravdu, já jsem nejlepší a ty jseš nic, takže nic říkat nemůžeš.*“ (David) Účastníci opakovaně zmínili, že stačí jedno zklamání, jedna zrada k tomu,

aby dotyčnému člověku přestali navždy věřit. Vychovatel, kterého dospívající nemají rádi, lže, křičí na děti a používá nepovolené tělesné tresty. Někteří účastníci popsali, že byli svědky fyzického násilí ze strany vychovatelů nebo zažili tvrdé chování vůči mladším dětem. Tento problém je dle nich častější u nočních vychovatelů, kteří nemusí mít stejné pedagogické vzdělání jako denní vychovatelé. Dále adolescenti popsali frustraci z nedostatku respektu k jejich autonomii, například když jim vychovatelé neposkytnou možnost rozhodnout o své účasti na různých aktivitách. Dospívající také velmi negativně vnímají jednání za jejich zády, nedůvěru a porušování soukromí. Někteří účastníci uvedli situace, kdy jim vychovatelé neoprávněně prohledávali osobní věci, což bylo vnímáno jako nepřijatelný zásah do soukromí. Níže přikládáme diagram znázorňující vlastnosti a činnosti charakteristické pro chování oblíbeného a neoblíbeného vychovatele.

Zjistili jsme, že vychovatel je často vnímán jako nejbližší opora dospívajícího, a to i v případech, kdy hovoříme „pouze“ o praktické opoře, která zahrnuje nejčastěji pomoc se školou nebo administrativními záležitostmi. Většinou se jedná o jednoho konkrétního vychovatele, se kterým dospívající navázal bližší vztah. Abychom si dokázali lépe představit tuto blízkost, analyzovali jsme kvalitu vztahů adolescentů v dětských domovech, přičemž jsme se zaměřili na jejich hodnocení v kategoriích pozitivní, neutrální a negativní. V následující tabulce jsou shrnuty výsledky, které ukázaly, že většina vztahů (55 %) je adolescenty vnímána jako neutrální, tedy bez hlubšího citového zaujetí. Menší část vztahů (24 %) byla hodnocena jako negativní a nejmenší podíl (21 %) jako pozitivní.

Tab. 2 Vztahy adolescentů v dětském domově

Účastník	Dobré vztahy	Neutrální vztahy	Špatné vztahy
Vojta	5 %	95 %	0 %
Liliana	5 %	50 %	45 %
Petr	33 %	30 %	37 %
David	0 %	100 %	0 %
Zuzana	5 %	15 %	80 %
Šimon	0 %	100 %	0 %
Gabriel	15 %	35 %	50 %
Honza	50 %	40 %	10 %
Lucie	30 %	60 %	10 %
Pavel	65 %	30 %	5 %
Průměr	21 %	55 %	24 %

Nyní se podívejme na stejnou problematiku očima odborníků. Terapeut podrobněji vysvětlil složitost vztahů mezi vychovateli a dospívajícími v dětských domovech a poukázal na rizika spojená s vytvářením příliš blízkých emocionálních vazeb. Dětský domov popisuje

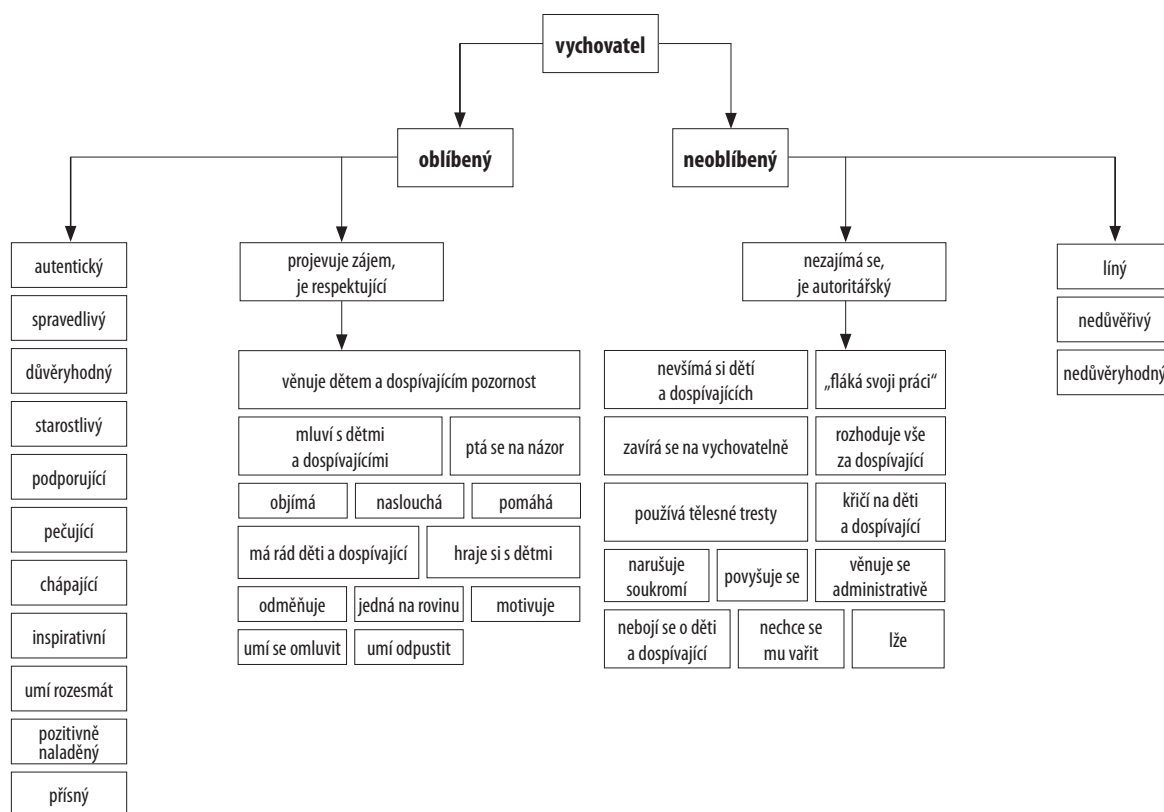

Diagram 1 Oblíbený versus neoblíbený vychovatel

jako prostředí, které je primárně nepřírozené pro vývoj jednotlivce, podle jeho názoru je ústavní výchova už ze své podstaty patologická, což znamená, že v takovém prostředí nemůže vzniknout kvalitní hluboký vztah mezi vychovatelem a dítětem či dospívajícím. Také zdůrazňuje, že v dětském domově jsou klienti „doma“, zatímco vychovatelé tam chodí „do práce“. Podle terapeuta je tento stav nevyhnutelný a součástí povahy ústavní výchovy. Dále vysvětlil, že pokud vychovatel naváže s klientem příliš blízký vztah, který je silně emocionálně zabarvený, může to vést k psychologickým zraněním, pokud tento vztah skončí – například když vychovatel opustí své pracovní místo. Situace, kdy vztah mezi vychovatelem a klientem přesahuje určité hranice, může mít podle terapeuta pro klienta negativní důsledky, protože v takovém případě může dotyčný opakovaně zažívat ztrátu někoho, kdo pro něj měl velký emocionální význam. Zmíněné hranice považuje terapeut za zásadní a tvrdí, že úkolem vychovatelů je především poskytovat stabilní a bezpečné prostředí, a ne plně nahradit rodičovskou roli. Navrhuje však alternativu v podobě pracovní-důvěrného vztahu. Tento vztah by měl být založený na přítomném kontaktu, kdy vychovatel aktivně naslouchá dospívajícímu a věnuje mu pozornost v daném okamžiku, aniž by se jej snažil nějak posunout nebo ovlivnit v jeho osobním vývoji. Tento typ vztahu by měl být jasně vymezený, s cílem

poskytnout adolescentovi oporu a zájem v konkrétní chvíli, aniž by došlo k jeho přetížení očekáváními nebo tlaky na jeho chování. Terapeut rovněž zmínil, že tento typ kontaktu „tady a teď“ a aktivního naslouchání může být pro děti a dospívající velmi cenný, protože jim umožňuje zažít pocit, že jsou v daném okamžiku v centru pozornosti. Rovněž terapeut navrhl, že tento typ přítomného, aktivního kontaktu by mohl být nějak vymezený časově, aby nedošlo k narušení profesních hranic, což zajišťuje, že vztah s vychovatelem zůstane zdravý a bezpečný.

Psycholožka uvedla, že vztahy mezi vychovateli a klienty v dětských domovech jsou různorodé a jsou silně ovlivněny věkem a individuálním chováním dospívajících. Pokud je dospívající „poslušný“, pravidelně studuje nebo chodí na brigády, vztah s vychovatelem bývá zpravidla bez problémů. Naopak u adolescentů s výraznějšími projevy puberty a emocionálního dozrávání bývá situace náročnější, což pak vede k napjatým vztahům s vychovateli. Psycholožka rovněž poukázala na to, že s přibývajícím věkem a rostoucími zkušenostmi, zejména po dosažení plnoletosti, se vztah mezi vychovatelem a dospívajícím zpravidla zlepšuje. Adolescenti, kteří dosáhnou věku 18–19 let, mají obvykle větší svobodu rozhodování o svém životě. Tato svoboda přispívá k tomu, že vztahy s vychovateli mají více

partnerský charakter. Někteří dospívající však odcházejí v okamžiku, kdy dosáhnou plnoletosti.

Zeptali jsme se také na to, jak odborníci vnímají problém nedodržování důvěrnosti informací, který účastníci výzkumu zmiňovali často. Podle terapeuta je situace ve srovnání s rodinným prostředím složitá. Domnívá se, že v rodině je obvyklé, že rodiče sdílejí informace o dítěti mezi sebou, je to považováno za součást zajištění jeho péče. U vychovatelů je však situace odlišná, protože sdílení osobních informací mezi členy týmu může být vnímáno jako nepřiměřený zásah do soukromí adolescenta. Terapeut považuje za důležité, aby vychovatelé byli v obraze a věděli, co dítě prožívá, současně však chápe, že může nastat problém, pokud jsou příliš informováni i ostatní členové týmu. Psycholožka se k tématu důvěrnosti vyjadřuje podobně, zdůrazňuje složitost situace v dětských domovech, kde je do péče zapojeno více lidí. V porovnání s rodinným prostředím, kde dva rodiče spolu informace sdílejí a hledají pro dítě řešení, v ústavní péči musí vychovatelé často informovat širší tým, což však může dítě vnímat jako zradu. Upozorňuje také, že situace je ještě složitější, protože ne všichni vychovatelé zachovávají profesionalitu. Někteří mohou informace zneužít, jiní se naopak mohou snažit pomoci, což ale nemusí být dobře pochopeno ze strany dotčených dospívajících.

Další téma, které jsme s odborníky probrali, se týkalo administrativních povinností vychovatelů. Zajímalo nás, jak vnímají situaci, kdy se vychovatelé v dětských domovech často zaměřují spíše na administrativní úkoly a školní záležitosti než na emocionální podporu dětí a dospívajících. Podle názoru terapeuta jsou vychovatelé tlačeni systémem do výkonových kritérií, jako je školní úspěch nebo jejich účast na zájmových aktivitách. Tyto měřitelné faktory se hodnotí, ale kvalitní vztah s dospívajícím, který nelze jednoduše změřit, zůstává spíše opomíjený. Ke zlepšení vztahů mohou pomoci i odborné výcviky vychovatelů. Tato situace dle něj ukazuje na rozpor mezi systémovými požadavky, které se zaměřují na měřitelné výsledky, a skutečnou potřebou dětí i dospívajících po kvalitním, osobním kontaktu. Psycholožka výše zmíněné doplnila tvrzením, že vychovatelé často nestíhají, protože mají mnoho práce právě s organizací „měřitelných“ aktivit u všech osmi klientů (vyzvedávání ze školky, vození na kroužky, příprava do školy atp.). Roli hrají také různé rušivé faktory (telefon, přicházející další klienti s různými požadavky atp.), které komplikují individuální osobní interakce s každým jedincem. Plánování volného času pro nenucený rozhovor se májí účinkem, protože dle psycholožky adolescent nemusí být zrovna naladěný a z takového nuceného kontaktu mizí spontaneita. Nedostatek individuálního času a rušné prostředí podle psycholožky negativně ovlivňují jak vychovatele, tak klienty.

U obou skupin účastníků jsme také zjišťovali, jaký zaujímají postoj vůči formám oslovování vychovatelů.

Zjistili jsme, že v jednotlivých dětských domovech se tyto způsoby liší: v některých domovech je zavedeno formálnější vykání a pevně stanovená forma oslovení, což účastníci (adolescenti) vnímali spíše negativně. Ve většině případů je však běžné tykání a oslovování jménem nebo funkcí. Psycholožka popsala, že v jejich domově je zavedené vykání, které má podle vedení domova zajišťovat určitou úroveň odstupů. I přesto by sama preferovala neformální tykání, protože jí připadá přirozenější, pokud má dětský domov fungovat jako domov. Terapeut naopak zastává názor, že forma oslovení nemá zásadní vliv na vztahy či autoritu vychovatelů. Podle něj je důležitější odpovědnost vychovatelů za udržení bezpečných hranic a respektu, což není ovlivněno tím, zda dětem vykají, nebo tykají. Podle něj jde spíše o společenský úzus, který nemá přímý vliv na kvalitu vztahů.

4 Diskuze

Naplněním cíle našeho výzkumu jsme dospěli k závěru, že důležitou sociální oporou je pro dospívajícího žijícího v dětském domově především vychovatel. Toto a další, v tomto článku nerozebíraná, zjištění jsme konzultovali s Kristiánem (27 let), bývalým klientem dětského domova. Pro zvýšení validity výzkumu jsme rovněž oslovili experta na danou problematiku – právníka a speciálního pedagoga Mgr. Bc. Štěpána Jílku. Ten má osobní zkušenost s pozicí vychovatele v dětském domově se školou, v době konzultace pracoval pro Kancelář veřejného ochránce práv a od dubna 2025 působí jako ombudsman MŠMT pro ústavní a ochrannou výchovu. Názory obou reflektujeme v diskuzi.

Když se zamyslíme nad proběhlým výzkumem, za jeden z menších nedostatků považujeme realizaci tří rozhovorů na dobrovolnickém táboře, kde se výzkumnice ocitla ve dvojí roli – jako výzkumnice a zároveň dobrovolnice. Zbýlých sedm rozhovorů bylo uskutečněno v soukromí, přímo v prostorách příslušných dětských domovů. Domníváme se, že ve třech případech mohlo dojít k menší míře sdílení, ale věříme, že výhody dvojrole převážily. Dlouhodobá dobrovolnická činnost totiž výzkumnici poskytla neformální znalost ústavního prostředí, umožnila jí navázat důvěryhodné vztahy s osobami, které v něm působí, a v neposlední řadě usnadnila samotné oslovování účastníků. Díky tomu získala snazší přístup do jinak obtížně dostupného prostředí a mohla s dospívajícími vést rozhovory s větší lehkostí, přirozeností a vzájemnou důvěrou, což přispělo k získání cenných výzkumných dat. Vzhledem k povaze zkoumané skupiny – dospívající vyrůstající v ústavní péči – byl zvolen záměrný výběr účastníků. Jak jsme již zmínili výše, kontaktování účastníků probíhalo přes zaměstnance konkrétních zařízení a prostřednictvím sociálních sítí a osobních vazeb, které výzkumnice navázala během své dobrovolnické činnosti. Tento přístup

se ukázal jako nejvhodnější s ohledem na citlivost tématu a specifika cílové skupiny, která není vždy přístupná sdílení osobních zkušeností s neznámými osobami. Cílem nebylo dosáhnout statistické reprezentativnosti, ale získat hlubší vhled do zkušeností jednotlivých adolescentů, což odpovídá kvalitativnímu pojetí výzkumu. Získání souhlasu a ochoty k účasti jsme vnímali jako významný výzkumný krok i vzhledem k etickým zásadám výzkumu.

Další potenciální nedostatek identifikujeme v datech získaných od psychologů, kde jsme pozorovali i přes příslib anonymity určitou rezervovanost a tendenci účastníce vyhýbat se případným negativním hodnocením dětského domova a svých kolegů. Musíme však podotknout, že i přes tento postoj jsme získali od psychologů spoustu důležitých informací ke sledované problematice. Také si uvědomujeme určitou nerovnováhu výzkumného souboru z hlediska pohlaví, kde je vyšší počet chlapců než dívek (7 chlapců, 3 dívky). Oslovili jsme i další dívky, které však účast odmítly, což jsme v souladu s etickými zásadami našeho výzkumu respektovali.

Vzhledem ke kvalitativní povaze našeho výzkumu je zřejmé, že jsou data vždy určitým způsobem ovlivněna pozicí a pohledem samotného výzkumníka. Tuto skutečnost jsme se snažili reflektovat, a abychom předešli výraznějším zkreslením, využili jsme více metod získávání dat, více úhlů pohledu na danou problematiku a výsledky jsme konzultovali s výše zmíněnými osobami, které nám naše zjištění potvrdily. V průběhu zpracovávání výsledků jsme došli k závěru, že jsme získali opravdu mnoho důležitých a užitečných dat, která byla dostatečně saturována, a cítili jsme velkou zodpovědnost za jejich adekvátní analýzu, interpretaci i prezentaci.

Mohli bychom říci, že naše domněnky o tom, co dospívajícím v dětském domově obecně chybí, se potvrdily. Prostřednictvím svého výzkumu jsme identifikovali aspekty, které podle našeho názoru lze změnit, přičemž je to v moci jednotlivých ředitelů a vychovatelů dětských domovů. Dále jsme si potvrdili i několik zásadních poznatků týkajících se systému, který nedostatečně reflektuje potřeby v oblasti ústavní a ochranné výchovy – například nedostatek financí, a v důsledku toho i nedostatek kvalitních kvalifikovaných pracovníků, zejména pak psychologů. Také pozice vychovatele, vzhledem k nárokům na jeho osobnostní zralost a zároveň praktičnost, nám připadá nedostatečně finančně ohodnocená. Dále se v textu budeme věnovat hlouběji tématu vychovatelů a vztahů s nimi.

Děti a dospívající v dětských domovech pravděpodobně byli někdy ve svém životě vystaveni psychické deprivaci, tato deprivace má pak řadu různých následků, dle našeho názoru je nejvýraznějším z nich negativní vliv na vztahy. Naš výzkum ukázal, že vztahy, které dospívající s druhými v dětském domově navazují,

jsou z většiny neutrální. Takové vztahy si vykládáme jako povrchní, málo diferencované nebo slabě projevené. Příčinu vnímáme ve zjištěném nedostatku důvěry vůči druhým, a tedy v nedostatku bezpečí ve vztazích. Na důležitost raných vztahů pro další život poukázal svým dílem Bowlby (2023). Kvůli traumatickým zkušenostem z minulosti mohou mít dospívající obavy z opakovaného zranění a zklamání, jak v našem výzkumu upozornil terapeut, což pak může vést k udržování určité vzdálenosti od ostatních. Naše zjištění ohledně neutrálních vztahů nejsou ničím novým nebo překvapivým. Matějček (2009, s. 186) rozlišil děti do typů dle jejich chování a reakcí na ústavní prostředí a zdůrazňuje u nich právě obtíž v navazování hlubších vztahů. Jedná se především o *typ relativně dobře přizpůsobený*, který popisuje vztah vůči dospělým jako slabý, mělký, málo diferencovaný; *typ hypoaktivní*, kdy dítě není schopno dostatečné citové odezvy; a *typ sociální hyperaktivity*, kdy je vztah povrchní, nediferencovaný a dítě v něm není hlouběji zaujaté.

Na druhém místě po neutrálních vztazích se v naší studii umístily špatné vztahy, které mohou být způsobeny nedostatkem zkušeností s řešením konfliktů, jež vycházejí z nedostatku zdravých modelů ve vlastní rodině a z nedostatečné emocionální opory. Toto zjištění v naší studii podpořila i psychologka, která popsala vztahy mezi dětmi jako spíše soutěživé a nepřejícné.

Dobré vztahy tvořily průměrně nejmenší část všech vztahů. Na druhou stranu je povzbudivé, že se objevují a že většina dospívajících má v dětském domově alespoň jednu osobu, se kterou má dobrý vztah. Jak jsme dále zjistili, touto osobou je nejčastěji sourozenec, pokud dospívající nějakého má. Další dobré vztahy bývají navázány s oblíbenou vychovatelkou nebo vychovatelem, případně s kamarádem dospívajícího, což odpovídá také normálním vztahovým vzorcům typickým pro období dospívání (pokud si za vychovatele dosadíme rodiče) (Vágnerová, 2012). Důležitost vychovatele jako nejvýznamnější opory vyzdvihuje svými zjištěními i Ráčková (2014), ta také jako my zjistila, že vztahy v dětském domově mívají spíše povrchní charakter. Upozorňovali jsme také na nedostatečné vzdělání některých nočních vychovatelů, s tím Jílka (osobní sdělení, 22. 3. 2024) souhlasí a dodává, že bohužel je vychovatelů takový nedostatek, že si zařízení nemohou klást vysoké nároky. Kristián (osobní sdělení, 6. 3. 2024) naopak tvrdí, že vzdělání není zárukou kvality, s čímž souhlasíme. Dále pak zdůraznil nedodržování slibů a nespravedlivé chování jako jednu z nejvíce iritujících forem jednání vychovatelů. Upozornil také na zajímavou praxi z jeho dětského domova, kde se nedostatek zaměstnanců řešil tak, že byli zaměstnáváni příbuzní nebo známí současných vychovatelů. To přinášelo určité nevýhody, např. pokud byl některý z vychovatelů neoblíbený, mohla se přenést nedůvěra i na nové pracovníky s ním spojené.

Postava vychovatele je tedy v životě dospívajícího v dětském domově zásadní, s čímž souhlasí i Kristián (osobní sdělení, 6. 3. 2024) a tuto informaci prezentuje ve své studii také Kusý (2009). Dospívající z našeho výzkumu mají zkušenost, že si vychovatelé informace předávají mezi sebou, a to i v případě, kdy tato informace měla být důvěrná. Tato poznámka přišla téměř od všech účastníků výzkumu. Od odborníků jsme se dozvěděli, že situace je složitá, protože vychovatel v roli rodiče musí informace sdílet s druhým „rodičem“. Tento pohled nabídl i Jílka (osobní sdělení, 22. 3. 2024) a dodává: *„Tohle děti při návštěvách zmiňují často, ale i po zkušenostech z praxe cítím, že tady narážíme na limity ústavní výchovy, které jsou spojeny s nutností předávání si důležitých informací o stavu a aktuálním prožívání dítěte. Jde prakticky o stejnou situaci jako v rodině, kdy oba rodiče tvoří výchovný tým a měli by spolu důležité věci sdílet. K tomu je však nezbytné mít vybudovaný bezpečný a neodsuzující prostor. Stejně tak by měli být informováni vychovatelé. Problém ale je, že v ústavní výchově jich je více, případně ten prostor dítě nevnímá jako bezpečný.“* Nabídl také zajímavé řešení, které zde citujeme: *„Osobně to dětem vysvětluju tak, že jsou věci, které si dospěláci mezi sebou prostě předávat musí, aby se o ně mohli starat co nejlépe a s co největším pochopením. Bylo by ale nejlepší, kdyby se s vychovatelem, kterému se dítě svěřuje, domluvili na tom, jak a v jakém rozsahu ty informace bude sdílet s ostatními. Tedy aby dítě mělo alespoň nějakou kontrolu nad tím, jaké citlivé informace o něm dospělí budou vědět. Konkrétně – vychovatelé by například měli vědět, že se dítě rozešlo s partnerem a trápí se kvůli tomu. Nemusí však vědět podrobnosti rozchodu a další důvěrné a intimní informace, které si dítě přálo sdílet jen s tím jedním konkrétním vychovatelem.“* S takovým názorem se ztotožňujeme, domníváme se, že takové vysvětlení může dospívajícímu vnést do vztahu s vychovatelem potřebnou transparentnost, která pak může podpořit jeho důvěru v něj. Rozhodně se nesmí stávat, aby dítě slyšelo vychovatele řešit jeho problémy druhým vychovatelem na nevhodných místech, například na chodbě, a aby to slyšeli další klienti nebo jiní lidé z dětského domova. Terapeutem navržený hlavní „garant dítěte“ je podobný již existující pozici klíčového pracovníka, nicméně dle Jílky (osobní sdělení, 22. 3. 2024) v praxi umělé přiřazení garantů dětem (kvůli rovnoměrnému zaplnění kapacit všech pracovníků) vede k situacím, kdy se důvěra mezi garantem a „jeho“ dítětem nevybuduje. Vychovatelé pravděpodobně nebudou vždy zdrojem přímé emocionální opory, příčinou však nemusí být vždy nutně nedůvěra, ale může se jednat o přirozený jev z hlediska vývojového období dospívajícího, kdy na prvním místě je sdílení s vrstevníky – kamarády. Určité oddálení se od rodičů (resp. vychovatelů) považuje v tomto období za přirozené i Pöthe (2021). Nicméně i přes tyto informace většina účastníků uváděla vychovatele jako významnou oporu.

Dětem a dospívajícím poskytují spíše přímou praktickou oporu, především pak tolik zmiňovanou pomoc se školou. Jejich postavení jako významné opory může být způsobeno i jejich kontinuální fyzickou přítomností v dětském domově a péčí o děti a dospívající po praktické stránce. Zároveň někteří dospívající měli štěstí a narazili na vychovatele, se kterým si mohli vybudovat hlubší a důvěrný vztah. Zde nám pak přichází na mysl téma hranic v takovém vztahu a případná nebezpečí vyplývající z přílišné blízkosti, na která upozorňoval terapeut. Jaká úroveň blízkosti je ještě „bezpečná“ a kdy už vychovatel překračuje hranice?

Naše zjištění ohledně vlastností ideálního vychovatele nám ukazují, že nároky na osobnost vychovatele jsou opravdu vysoké. Kristián (osobní sdělení, 6. 3. 2024) nám zde zdůraznil i nutnost přísnosti a důslednosti vychovatele, kterou jsme podle něj správně zařadili (na základě výpovědí účastníků výzkumu) mezi vlastnosti oblíbeného vychovatele. Vidíme tedy, že i samotní adolescenti jsou schopni určitého náhledu na výchovný proces a netouží po výchově bez hranic. K podobným závěrům došel i Dosoudil (2012), náročnost pozice vychovatele je bohužel v kontrastu s jeho finančním ohodnocením, a tak se v praxi často můžeme setkat s lidmi, kteří by v této sféře vzhledem k osobnostním předpokladům vůbec pracovat neměli. Od psychologů jsme se dozvěděli, že vztah, který má vychovatel s dospívajícím, se odvíjí především od chování dospívajícího. Nesouhlasíme s tím, že by dítě nebo dospívající měl svým chováním rozhodovat o kvalitě vztahu. Myslíme si, že by se měl cítit vychovatelé přijímaný i přes různé nežádoucí projevy, které jsou navíc často vývojově vázané na období puberty, podle Pötheho (2021) dokonce může adolescent svým mentálním fungováním klinicky připomínat mentální fungování osob s hraniční poruchou osobnosti. Neznamená to, že by mělo být tolerováno jakékoliv chování dospívajícího, nicméně vychovatel by měl být schopen rozlišovat mezi chováním, které je problematické nebo potřebuje nápravu, a samotnou identitou a hodnotou dospívajícího. To zajišťuje, že se dospívající cítí přijímaný a podporovaný, což je důležité pro jeho emocionální a celkový psychologický vývoj. Podle našeho názoru je to vychovatel, kdo by měl primárně nést odpovědnost za vztah a dbát na jeho udržení s dospívajícím. Vnímáme tedy jako klíčové, aby šli vychovatelé dospívajícímu ve vztahu naproti, a to i s případnou nabídkou emocionální opory, o kterou je pro dospívající náročnější si požádat. Podle našeho názoru by bylo ideální, kdyby vychovatelé měli možnost absolvovat psychoterapeutický výcvik, což by alespoň částečně zaručilo zkvalitnění péče.

Za alarmující považujeme skutečnost, že v některých dětských domovech jsou využívány tělesné tresty. Tématu tělesných trestů se věnovala např. Vaníčková (2004), která do své publikace zařadila podkapitulu zaměřenou na dětské domovy. Popisuje šetření z roku

1994 ve dvou dětských domovech, kdy údajně více než 90 % dětí uvedlo, že nejsou takto trestány, 7 % uvedlo, že ano. Toto šetření bylo opakováno po deseti letech, kdy 100 % dětí uvedlo, že tělesné tresty nejsou používány. Tomu odporují zjištění Kolínové (2017), která se taktéž zabývala tělesnými tresty a zjistila, že v případě agresivního chování konkrétního chlapce vychovatelky použijí pohlavek jako řešení situace. Vychovatelky, se kterými hovořila, používání tělesných trestů nepřiznaly. I dle našich zjištění jsou tělesné tresty používány, výzkumnice se na používání tělesných trestů dotazovala i po skončení výzkumného šetření několika bývalých klientů dětských domovů, kteří tuto skutečnost potvrdili. Tělesné tresty jsou nepřijatelné z několika důvodů. Použití fyzických trestů porušuje základní lidská práva dětí a mladistvých na ochranu před jakýmkoliv duševním nebo tělesným násilím (zákon 104/1991 Sb.) Tato práva jsou základním kamenem lidské důstojnosti a je důležité je chránit a respektovat. Současné jsou povolené formy trestů vyjmenovány v § 21 odst. 1 zákona č. 109/2002 Sb., přičemž podle Jílky (osobní sdělení, 22. 3. 2024) pro školy a školská zařízení platí zásada, že mohou dělat jen to, co jim zákon dovoluje, a v případě tělesného trestu se jedná „o hrubé porušení pracovních povinností a vedení zařízení by při zaznamenání takové situace mělo s dotyčným pracovníkem věc řešit pracovněprávní cestou (vytýkáci dopis, případně rozvázání pracovního poměru). Za fyzické tresty se ale mohou považovat například i nucené fyzické aktivity používané jako trest (např. dřepování, klikování atp.)“. Aktuální vědecké poznatky v této oblasti navíc vypovídají, že tělesné tresty nepředstavují efektivní metodu výchovy (tímto tématem se v ČR intenzivně zabývá Centrum Locika). Namísto toho, aby pomáhaly dětem rozvíjet vhodné chování a dovednosti, mohou tělesné tresty vést k pocitu strachu, nedůvěry, a naopak podporovat násilí jako způsob řešení konfliktů, což může mít dlouhodobé negativní dopady na jejich psychické zdraví. Navíc děti a dospívající v dětských domovech již často zažily různé formy traumatu nebo zanedbání v minulosti. Použití tělesných trestů může takové trauma oživovat a také prohlubovat nedůvěru vůči autoritám. Toto vše může zapříčinit ztrátu pocitu bezpečí, která je jednou z výše zmíněných základních potřeb.

Namísto tělesných trestů doporučujeme používat metody výchovy, které respektují důstojnost dětí a podporují jejich růst a vývoj. Tyto metody zahrnují jasná pravidla a hranice, jejich konzistentní a důsledné uplatňování a dodržování, pozitivní posilování a komunikaci a respektování potřeb a názorů dětí a dospívajících. Celkově lze říci, že tělesné tresty nejsou pouze neetické, ale také neefektivní a kontraproduktivní při výchově a péči o děti a dospívající v dětských domovech. Jílka (osobní sdělení, 22. 3. 2024) také potvrzuje naše zjištění ohledně opakovaného psaní textu, což je další v dětských domovech oblíbená, ale nepovolená forma trestu.

Domníváme se však, že i opatření ve výchově, která jsou zákonem stanovena, by bylo vhodné aktualizovat, sdílíme tedy dlouhodobě prosazovaný názor VOP o nezbytnosti aktualizace celého zákona 109/2002 Sb. Při konzultaci této části výsledků s Kristiánem (osobní sdělení, 6. 3. 2024) a zpětném dotazování se několika dospívajících z našeho výzkumu jsme zjistili, že překvapivě nesdílí tento názor na nepřijatelnost tělesných trestů a tvrdí, že „někdy je to potřeba“. Domníváme se, že tento argument může souviset s tím, že není nijak stanoveno, jak postupovat v případech, kdy se u klienta objeví agresivní chování, jak tvrdí Jílka (osobní sdělení, 22. 3. 2024): „*Nikdo nikde neříká, kdy a jak by vychovatelé měli zasahovat, a vychází to pak z osobnostního nastavení každého pracovníka, což může být někdy problém.*“ Zároveň situace nemusí být vždy jednoznačná na řešení, Jílka (osobní sdělení, 22. 3. 2024) také poukazuje na problematičnost dokazování takového dění, kdy nařčení z tělesných trestů může být jakousi pomstou dítěte vychovateli. Jedná se tedy o komplexní a pravděpodobně tabuizované téma, kterým by se společnost měla zabývat, a proto velmi oceňujeme, že novela zákona o veřejném ochránci práv z roku 2022, která posílí dětská práva, bude monitorovat dodržování základních práv dětí v dětských domovech a poskytovat dětem bezpečný prostor pro sdělování jejich potřeb a obav, bude účinná od 1. 7. 2025.

Doporučení pro praxi

Na základě našich zjištění přinášíme několik doporučení, která by bylo vhodné implementovat do praxe:

- Posilování vztahů mezi vychovateli a dospívajícími – k tomu by mohlo pomoci vytvoření prostoru z hlediska místa i času, kde by bylo možné realizovat „kontakt“, tak jak jej popsal v našem výzkumu terapeut.
- Podpora dalšího vzdělávání a osobnostního rozvoje vychovatelů (např. psychoterapeutické výcviky).
- Hledání alternativních způsobů řešení problémového chování dospívajících. Ti by ocenili řešit potíže nejprve rozhovorem s vzájemně respektujícím přístupem (oproti strohému „zapsání do knihy“ a odeslání adolescenta k psychiatrovi pro medikaci).
- Vývojové období adolescence je charakteristické zvýšenou citlivostí a dalšími specifiky, které je potřeba brát v úvahu při interakci s dospívajícím a také při uplatňování výchovných opatření.
- Důležitost transparentnosti v chování zaměstnanců dětského domova, stejně jako v chování odborníků poskytujících dospívajícím psychologické služby. Považujeme za nutné vždy srozumitelně a jasně vymezit hranice ve vztahu s dospívajícím a informovat jej dopředu podrobně o tom, s kým budou případně dané informace sdíleny a proč.

- Snížení administrativní zátěže vychovatelů – např. rozdělením této práce mezi více osob, aby se vychovatelé mohli zaměřit na přímou péči o děti a dospívající, případně podporou digitalizace v této oblasti.
- Podpora zdravých vztahů mezi samotnými dospívajícími.
- Posilování autonomie adolescentů prostřednictvím podpory samostatného rozhodování v různých záležitostech.
- Implementace klidových a hlučných zón, případně jejich alternativ, důležitých pro ventilaci emocí.
- Aktualizace legislativy a zabezpečení financování pozice psychologa, ať už externího, nebo interního, ze strany státu.
- Propojení psychologů pracujících v dětských domovech, vytvoření metodik pro práci psychologa s dětmi a dospívajícími z ústavního prostředí.
- Destigmatizace dětí a dospívajících žijících v dětských domovech.

Věříme, že zavedení alespoň některých z těchto opatření může vést k vytvoření prostředí, které je podpůrné a respektující a je zdrojem kvalitní psychologické a sociální opory adolescenta.

5 Závěr

Náš výzkum zaměřený na psychologickou a sociální oporu u adolescentů z dětských domovů přinesl důležité poznatky ohledně potřeb a výzev, kterým tito mladí lidé čelí během svého dospívání v instituci. Vychovatelé jsou vedle kamarádů nejčastější oporou adolescentů, i když častěji poskytují oporu praktickou (pomoc se školou, pomoc s administrativními záležitostmi). U vychovatele se jeví jako zásadní schopnost naslouchat, být empatický, autentický, spravedlivý a důsledný, v jednání by měl být transparentní, měl by o adolescenty projevovat zájem a trávit s nimi čas. Vychovatelé, i ti oblíbení, z různých důvodů, především pak organizačních (plnění administrativních povinností, velký počet klientů na skupině), nenacházejí dostatek prostoru pro trávení času s dospívajícími. Tomu odpovídá fakt, že často vyhledávané formy pomoci – osobní kontakt a možnost popovídat si – nejsou vždy k dispozici. Zároveň je pro adolescenty snadnější vyhledat praktickou oporu než oporu emocionální a někteří se raději s různými obtížemi vyrovnávají sami a vychovatele i přes dobrý vztah sami se svým trápením neosloví. Tato situace pak přispívá u dospívajících k pocitu nedostatku emocionální opory, který bohužel vyplývá i z podstaty ústavní výchovy a z toho, co tato (ne)přináší – tedy nedostatek lásky, zájmu a blízkosti. Dospívající často popisují problémy spojené s porušováním důvěrnosti ze strany vychovatelů. Odborníci se domnívají, že vychovatelé v roli rodiče musí některé informace sdílet, nicméně lze tak učinit citlivě a s vědomím dospívajícího, což se

většinou neděje. Je obtížné určit míru „zdravé blízkosti“ ve vztahu vychovatel–adolescent, odborníci doporučují vyvarovat se nezdravých aliancí mezi vychovatelem a dospívajícími a terapeut navrhuje pracovní–důvěrný vztah, kde by garant klienta fungoval současně jako jeho důvěrník. Dalším alarmujícím problémem je užívání tělesných a jiných nepovolených trestů v některých dětských domovech, které negativně ovlivňuje nejen vztahy mezi vychovateli a adolescenty.

Považujeme za nezbytné, aby dětské domovy dokázaly poskytovat dospívajícím adekvátní oporu. K tomu je potřeba zapojení kvalifikovaných odborníků, poskytování individuální péče a vytváření prostředí, které respektuje potřeby a specifika dospívajících. Je nezbytné, aby také politici věnovali této oblasti pozornost a podpořili legislativní opatření, která by posílila systém ústavní a ochranné výchovy, ať už aktualizací zákona 109/2002 Sb. nebo podpořením vzniku pozice dětského ombudsmana. Tyto kroky vnímáme jako potřebné pro zlepšení kvality života a péče poskytované dětem a dospívajícím v dětských domovech.

Poděkování

Velké poděkování patří všem účastníkům výzkumu: adolescentům za jejich otevřenost a ochotu sdílet své názory, ředitelům dětských domovů za umožnění realizace rozhovorů a za spolupráci v kvantitativní části výzkumu a rovněž odborníkům, kteří poskytli cenný pohled na sledovanou problematiku. V rámci této studie není předpokládán konflikt zájmů.

Literatura

- Beck-online (2025). *Novela zákona o Veřejném ochránci práv – EU*. Dostupné z: <https://app.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onxdemjuha&groupIndex=0&rowIndex=0>
- Bowlby, J. (2023). *Vazba: Teorie kvality ranných vztahů mezi matkou a dítětem*. Portál.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
- Creswell, J. W. (2015). *A concise introduction to mixed methods research*. Thousand Oaks: Sage
- Dosoudil, P. (2012). Má profese: vychovatel. Dva pohledy na roli vychovatele v zařízení institucionální výchovy. In H. Pacnerová & A. Z. Kupcová (Eds.), *Vybraná témata výchovatelské praxe. Inspirace pro vychovatele v zařízeních ústavní a ochranné výchovy*. Národní ústav pro vzdělávání, Toggá.
- Hendl, J. (2023). *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace* (5., přepracované vydání). Portál.
- Kolínová, D. (2017). *Sociální práce z pohledu mužů a žen*. [Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích]. Dostupné z: <https://wstag.jcu.cz/portal/studium/prohlizeni.html>
- Kusý, D. (2009). *Klady a záporů výchovného procesu v Dětském domově Dagmar očima jeho dětí*. [Diplomová práce, Masarykova univerzita]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/car03/Diplomova_prace.pdf

Matějček, Z. (2009). *Výbor z díla*. Nakladatelství Karolinum.

Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Grada.

Morávek, T. (2023). *Nebud' p*ča aneb jak (ne)pracovat s dětmi*. Praha: Portál.

Pacnerová, H., & Kupcová, A. Z. (2012). *Vybraná témata výchovatelské praxe. Inspirace pro vychovatele v zařízeních ústavní a ochranné výchovy*. Národní ústav pro vzdělávání, Togga.

Pöthe, P. (2022). *Vývojová a vztahová terapie dětí*. Praha: Portál.

Ráčková, Z. (2014). *Důsledky dětství stráveného v dětském domově na život jedince*. [Bakalářská práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/94sxku/11491963>

Tauš, J. (2024). *Amerikánka*. Czech film production.

Vágnerová, M. (2012). *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Praha: Karolinum.

Vaničková, E. (2004). *Tělesné tresty dětí: definice, popis, následky*. Grada Publishing.

Návrh zákona o ochraně práv dětí. (2022). Sněmovní tisk 262. Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/historie.sqw?o=9&t=262>

Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů. Česká republika.

Informace o autorech

Veronika MALÍNKOVÁ*

Katedra psychologie FF UP, Křížkovského 10, 779 00 Olomouc, Česká republika, mu.veru@gmail.com

Martin DOLEJŠ

Katedra psychologie FF UP, Křížkovského 10, 779 00 Olomouc, Česká republika, martin.dolejs@upol.cz